

<https://doi.org/10.31891/PT-2025-3-6>

УДК 378:159

Людмила МІХЄЄВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-0369-1129>

e-mail: ludamixeeva@ukr.net

Лілія БИЧІКОВА

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Хмельницький національний університет

e-mail: liliya_mark@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена теоретичному та аналітичному дослідженню психологічної компетентності як чинника ефективності професійної діяльності майбутніх працівників освіти. Охарактеризовано сутність та структурні компоненти психологічної компетентності педагога, зокрема знання з психології, уміння та навички їх практичного застосування, здатність до саморегуляції та ефективної комунікації. Визначено особливості формування психологічної компетентності студентів педагогічних спеціальностей та її вплив на результативність освітньої діяльності, запобігання конфліктам та створення сприятливого психологічного середовища.

Ключові слова: психологічна компетентність, професійна діяльність, майбутні працівники освіти, педагогічна ефективність, саморегуляція, міжособистісна взаємодія.

Liudmyla MIKHEIEVA, Liliya BYCHIKOVA

Khmelnitskyi National University

PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF A TEACHER AS A FACTOR OF INCREASING THE EFFICIENCY OF INTERPERSONAL INTERACTION IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article is devoted to the theoretical and analytical study of psychological competence as a key factor influencing the effectiveness of future education professionals. Contemporary education systems require future specialists not only to possess profound professional knowledge but also to demonstrate a high level of psychological competence, which ensures the efficiency of their professional activities. Teaching involves intensive communication, rapid adaptation to changes in the educational environment, conflict resolution, and the promotion of students' holistic development. Therefore, a teacher's ability to understand their own psychological characteristics and those of others, and to apply psychological knowledge in practice, becomes a crucial determinant of professional success.

The article analyzes the structure of professional activity in education, emphasizing its multifunctionality, emotional intensity, and reliance on subject-subject interaction, dialogue,

and partnership. Psychological competence is considered integral to professional effectiveness, encompassing the ability to understand students' individual characteristics, regulate one's own emotions, establish constructive communication, prevent and resolve conflicts, and create a favorable psychological environment for learning. Teachers with high psychological competence are capable of empathy, individualized teaching, classroom management, and fostering psychological safety, which positively impacts learning and developmental outcomes.

The study concludes that psychological competence is a decisive factor in the effectiveness of future educators' professional activities. Further research could focus on exploring the relationship between psychological competence and the personal and professional growth of teachers, as well as investigating its application in remote and blended learning contexts.

Keywords: psychological competence, professional activity, future educators, pedagogical effectiveness, self-regulation, interpersonal interaction.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасна система освіти вимагає від майбутніх фахівців не лише ґрунтовної професійної підготовки, а й високого рівня психологічної компетентності, що забезпечує ефективність їхньої діяльності. Педагогічна праця пов'язана з інтенсивними комунікативними навантаженнями, необхідністю швидко адаптуватися до змін освітнього середовища, вирішувати конфліктні ситуації та сприяти гармонійному розвитку особистості учнів. Саме тому здатність педагога розуміти власні психологічні особливості та особливості інших, застосовувати знання з психології у практичній роботі стає ключовим чинником професійного успіху.

Зростаюча увага до проблеми психологічної компетентності зумовлена також потребою формування емоційної стійкості, розвитку навичок конструктивного спілкування та здатності до саморегуляції, що визначає якість освітнього процесу загалом. В умовах реформування освіти та зростання вимог до педагогів, дослідження психологічної компетентності як чинника ефективності професійної діяльності майбутніх працівників освіти набуває особливої значущості.

Аналіз досліджень та публікацій

Аналіз наукової літератури свідчить про зростаючу увагу до психологічної компетентності як ключового чинника ефективності професійної діяльності майбутніх працівників освіти. Ця проблема активно розглядається в українській психологічній та педагогічній науці, зокрема в контексті освітніх реформ і впровадження компетентнісного підходу.

Погляди на проблему психологічної компетентності педагога знаходимо в працях О. Алферова, В. Бойка, О. Бондарчук, Є. Вербан,

Т. Єрмакова, Г. Локаревої, С. Максименка, Л. Орбан-Лембрик, В. Семиченко, П. Терехова, С. Тищенко, О. Цільмак та інших науковців.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання, що стосуються специфіки розвитку психологічної компетентності у студентів педагогічних спеціальностей, потребують подальшого дослідження, зокрема в контексті застосування сучасних психологічних методів. Існує нагальна потреба в розробці ефективних програм, спрямованих на розвиток складових психологічної компетентності у майбутніх педагогів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є проаналізувати роль психологічної компетентності у структурі професійної підготовки майбутніх педагогічних кадрів та визначити її вплив на результативність освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу

У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) [4] та в проєкті Концепції розвитку освіти України на 2015-2025 роки [5] визначено ключові напрями модернізації системи професійної підготовки педагогічних кадрів. Основна увага приділяється впровадженню сучасних європейських освітніх технологій, узгоджених зі стратегічними рамками європейського співробітництва у сфері освіти та навчання [7]. Серед пріоритетів окреслено забезпечення безперервності освіти та академічної мобільності, підвищення якості й результативності освітнього процесу, розвиток соціальної єдності та громадянської активності, а також стимулювання інноваційності та творчості на всіх освітніх рівнях.

У таких умовах професійна діяльність педагога вимагає не лише розвинених особистісних якостей, а й глибоких психологічних знань і практичних навичок. Саме вони забезпечують здатність якісно виконувати педагогічні функції, створювати сприятливі умови для гармонійного становлення й всебічного розвитку здобувачів освіти. Це підкреслює необхідність формування у працівників освітньої сфери високого рівня психологічної компетентності для успішного розв'язання завдань професійної діяльності.

Професійна діяльність працівників освітньої сфери має низку особливостей, що визначають її унікальність:

1. Поліфункціональність діяльності. Педагог одночасно виконує різні ролі: він не лише передає знання, а й організовує освітній процес, здійснює виховання, виконує функції психолога-консультанта

та координатора взаємодії в колективі. Професійна діяльність охоплює навчальну, виховну, діагностичну, прогностичну й розвивальну складові, що потребує комплексних умінь і високої психологічної готовності.

2. Емоційна насиченість. Праця педагога відбувається в умовах постійного спілкування з учнями, студентами чи колегами, що вимагає від нього емоційної рівноваженості, здатності до співпереживання, толерантності та самоконтролю, оскільки кожна взаємодія може стати як ресурсом співробітництва, так і джерелом напруги.

3. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія. На відміну від багатьох професій, робота педагога не обмежується передачею знань. Вона ґрунтується на діалозі й партнерських відносинах між учителем та здобувачем освіти, від чого значною мірою залежить результативність навчання й особистісний розвиток вихованців.

4. Творчо-інноваційний характер. Динамічний розвиток сучасного освітнього простору зумовлює необхідність постійного оновлення педагогічних підходів, використання інтерактивних технологій та креативного мислення, що потребує відкритості до змін і здатності до самоосвіти.

5. Висока відповідальність. Діяльність учителя чи викладача передбачає відповідальність не лише за академічні результати, а й за формування ціннісних орієнтацій, соціальних умінь і психологічного благополуччя здобувачів освіти. Педагог є прикладом для наслідування, носієм моральних і соціальних норм, а його особистісні риси суттєво впливають на виховний результат.

6. Необхідність безперервного розвитку. Сучасна освітня сфера вимагає від педагогів готовності до неперервного професійного та особистісного зростання, критичної самооцінки власної діяльності й постійного вдосконалення психологічної компетентності.

7. Психологічна складність діяльності. Педагоги регулярно стикаються з потребою вирішувати конфліктні ситуації, знаходити індивідуальний підхід до кожного здобувача освіти та підтримувати сприятливий психологічний клімат у колективі. Це обумовлює необхідність розвитку комунікативної, емоційно-регуляторної й конфліктологічної компетентності.

Отже, професійна діяльність педагогічних працівників поєднує поліфункціональність, емоційну насиченість та психологічну складність, а також накладає значну відповідальність за особистісний і соціальний розвиток здобувачів освіти. Саме тому психологічна компетентність виступає визначальною умовою ефективності роботи

фахівців освітньої сфери, адже без неї неможливе досягнення повноцінних навчальних і виховних результатів.

На думку О. Цільмак, психологічна компетентність постає як здатність особистості ефективно застосовувати систематизовані знання про людину – як індивідуальність, суб'єкта діяльності та соціальну істоту – у власному житті, професійній практиці та різноманітних видах взаємодії. Високий рівень психологічної компетентності забезпечує успішне виконання професійних завдань і сприяє налагодженню продуктивної комунікації в системах «людина – людина», «людина – колектив», «людина – соціальні спільноти» [6, с. 125].

У своїй праці «Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця» О. Бакаленко розглядає психологічну компетентність крізь призму компетентнісного підходу, визначаючи її як здатність індивіда до самопізнання, регуляції власної поведінки та емоцій, встановлення ефективної комунікації й конструктивної взаємодії з іншими, а також до безперервного особистісного розвитку та реалізації внутрішнього потенціалу [1, с. 136].

Психологічна компетентність учителя є ключовим чинником успішного навчально-виховного процесу. Вона дозволяє:

- організовувати ефективне навчання, враховуючи вікові й індивідуальні особливості учнів;
- виявляти та підтримувати мотивацію до навчання, сприяти розвитку інтересу та пізнавальної активності;
- регулювати емоційний стан учнів, запобігати конфліктам у класі та створювати сприятливу психологічну атмосферу;
- виявляти та підтримувати емоційно-ціннісні орієнтації учнів, допомагаючи їм формувати соціальні та моральні компетенції;
- проводити саморефлексію та професійний самоконтроль, щоб уникати вигорання та зберігати стабільну продуктивність.

У статті «Психологічні компетенції та компетентності сучасного вчителя» Б. Барчі та К. Магерович зазначають, що ефективність педагогічної діяльності значною мірою залежить від рівня сформованості психологічних компетенцій. Сучасний педагог має поєднувати фахові знання з високою психологічною підготовкою.

Серед ключових компетенцій автори виокремлюють:

- емпатію та розуміння емоційного стану учнів, що сприяє встановленню довіри й мотивації до навчання;
- здатність адаптуватися до різних стилів навчання, забезпечуючи індивідуальний підхід;

- уміння управляти класом і конструктивно розв'язувати конфлікти, формуючи навички соціальної взаємодії;
- створення атмосфери психологічної безпеки, де учні почуваються вільними у висловлюваннях і не бояться помилок;
- готовність до саморозвитку та педагогічних інновацій, що дозволяє гнучко реагувати на виклики сучасної освіти [2, с. 128].

Отже, дослідники акцентують на тому, що психологічна компетентність є невід'ємною умовою ефективної роботи вчителя, оскільки саме вона забезпечує результативну взаємодію з учнями, створює позитивне освітнє середовище та сприяє розвитку особистості дитини.

Аналіз й узагальнення наукових праць дозволив нам трактувати психологічну компетентність працівників освітньої сфери як інтегративну професійно-особистісну якість педагога, яка поєднує знання з психології, уміння й навички їх практичного застосування у педагогічній діяльності, а також готовність до рефлексії та саморозвитку. Вона передбачає здатність розуміти індивідуально-психологічні особливості учнів, адекватно реагувати на їхні емоційні стани, налагоджувати ефективну комунікацію, попереджувати та вирішувати конфліктні ситуації, створювати сприятливе психологічне середовище для навчання й виховання.

У сучасних умовах роль учителя особливо значуща. Педагог повинен не лише добре знати свій предмет, а й ефективно застосовувати ці знання на практиці, демонструючи високий рівень професійних умінь і навичок. Однією з ключових складових його діяльності є здатність передбачати потенційні конфлікти, запобігати їм і конструктивно управляти ними.

Психологічна компетентність працівників освітньої сфери є важливим чинником запобігання конфліктам, оскільки забезпечує розуміння психологічних механізмів поведінки учасників освітнього процесу, уміння прогнозувати проблемні ситуації та ефективно їх вирішувати. Педагог, що володіє такою компетентністю, краще усвідомлює власні емоції, здатен їх регулювати та розпізнавати емоційні стани учнів, колег і батьків, що сприяє мінімізації непорозумінь і зниженню напруженості в навчальному середовищі.

У педагогічному середовищі конфлікти часто супроводжуються сильними емоціями, які впливають на поведінку та ставлення учасників і знижують їхню здатність об'єктивно оцінювати ситуацію. Зіткнення позицій зазвичай проявляється у впертій відстоюванні власної точки зору, небажанні йти на компроміс, надмірній дидактичності та прагненні довести опонентові його

помилковість, іноді навіть публічно. Це створює гостру та напружену атмосферу конфлікту, що має значні психологічні та моральні наслідки для всіх учасників освітнього процесу [3, с. 30].

Педагогічний конфлікт – це різновид соціально-психологічного протистояння в освітньому середовищі, що виникає між учасниками педагогічної взаємодії (педагогами, учнями, батьками, колегами) через розбіжності в інтересах, цінностях, позиціях або стилях діяльності. Він супроводжується емоційною напруженістю та може мати як негативні наслідки (погіршення стосунків, зниження ефективності навчання, емоційне вигорання), так і позитивні результати у вигляді конструктивних змін, якщо конфлікт правильно врегульовано [3, с. 31].

У професійній сфері освіти можливі такі види конфліктів: міжособистісний (педагог – учень), між учнями, педагог – батьки, у педагогічному колективі, внутрішньоособистісний педагогічний (табл. 1).

Таблиця 1

Типи конфліктів у професійній діяльності працівників освітньої сфери та роль психологічної компетентності у їх подоланні

Тип конфлікту	Основні причини	Можливі наслідки	Роль психологічної компетентності у подоланні
Міжособистісний (педагог – учень)	непорозуміння, різниця у стилях навчання, порушення дисципліни, відсутність взаємоповаги	зниження мотивації учня, погіршення стосунків, зростання агресії, зниження якості навчання	допомагає педагогу застосовувати емпатію, враховувати індивідуальні особливості учня, будувати довірливі стосунки
Між учнями	конкурентність, боротьба за статус, булінг, невміння працювати в команді	погіршення психологічного клімату, зниження успішності, формування негативного досвіду спілкування	вчитель може виступати посередником, організовувати конструктивний діалог, навчати учнів навичок ненасильницького спілкування
Педагог – батьки	різні погляди на виховання, претензії щодо навчального процесу, недовіра	зростання напруженості, скарги, підрив авторитету вчителя	психологічна компетентність дає змогу вести толерантний діалог, переконувати аргументовано, враховувати позиції обох сторін

Тип конфлікту	Основні причини	Можливі наслідки	Роль психологічної компетентності у подоланні
У педагогічному колективі	Конкуренція, розподіл обов'язків, різні підходи до викладання, особистісні амбіції	Напруженість у колективі, втрата командності, зниження продуктивності	Сприяє формуванню навичок командної роботи, конструктивного вирішення суперечок, підтримці позитивного мікроклімату
Внутрішньо-особистісний педагогічний	високі вимоги, емоційне вигорання, суперечність між цінностями та вимогами адміністрації	втрата мотивації, професійна дезадаптація, емоційні розлади	дозволяє педагогу усвідомлювати власні ресурси й обмеження, застосовувати техніки саморегуляції, долати стрес і вигорання

Висновки з даного дослідження

і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Аналіз законодавчих документів, наукових досліджень і практики показує, що професійна діяльність педагогічних працівників поєднує поліфункціональність, емоційну насиченість та високі психологічні вимоги. Ефективність роботи освітян значною мірою залежить від рівня їхньої психологічної компетентності, яка забезпечує здатність усвідомлювати власні емоції, регулювати їх, розпізнавати емоційні стани учнів, колег і батьків, створювати сприятливий психологічний клімат і конструктивно вирішувати конфлікти. Педагог, що володіє психологічною компетентністю, здатен застосовувати емпатію, адаптувати навчання до індивідуальних потреб учнів, управляти класом і підтримувати атмосферу психологічної безпеки, що позитивно впливає на навчальні та виховні результати.

Подальші дослідження можуть зосередитися на вивченні взаємозв'язку психологічної компетентності з особистісним і професійним зростанням педагогів, а також дослідженні специфіки її застосування в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Література

1. Бакаленко О.А. Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2018. Вип. 58. С. 132-138. (1)

2. Барчі Б.В., Магерович К.В. Психологічні компетенції та компетентності сучасного вчителя. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. Випуск 2(35), 2023. С. 124-129.
3. Гарькавець С.О., Волченко Л.П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 92 с.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Голос України*. 2014. № 148 (5898).
5. Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років : Проект / Стратегічна дорадча група «Освіта». Київ, 2014. 23 с.
6. Цільмак О.М. Формування психологічної компетентності у курсантів закладів вищої освіти МВС України. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків, 2018. С. 124-127.
7. Schlussfolgerungen des Rates vom 12. Mai 2009 zu einem strategischen Rahmen für die europäische Zusammenarbeit auf dem Gebiet der allgemeinen und beruflichen Bildung («ET 2020»). *Amtsblatt der Europäischen Union*. 28.05.2009. С. 2-10.

References

1. Bakalenko O.A. Psykholohichna kompetentnist yak kliuchova kompetentnist suchasnoho fakhivtsia. *Visnyk KhNU im. V.N. Karazina. Seriya «Teoriia kultury i filosofiiia nauky»*. 2018. Vyp. 58. S. 132-138. (1)
2. Barchi B.V., Maherovych K.V. Psykholohichni kompetentsii ta kompetentnosti suchasnoho vchytelia. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Osvita i nauka»*. Vypusk 2(35), 2023. S. 124-129.
3. Harkavets S.O., Volchenko L.P. Konflikty v osvitnomu seredovyschi: diahnostyka ta praktyka vyrishennia: navchalno-metodychnyi posibnyk. *Kharkiv : Drukarnia Madryd*, 2020. 92 s.
4. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. *Holos Ukrainy*. 2014. № 148 (5898).
5. Kontseptsiiia rozvytku osvity Ukrainy na period 2015-2025 rokov : Proiekt / Stratehichna doradcha hrupa «Osvita». Kyiv, 2014. 23 s.
6. Tsilmak O.M. Formuvannia psykholohichnoi kompetentnosti u kursantiv zakladiv vyshchoi osvity MVS Ukrainy. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy*. Kharkiv, 2018. S. 124-127.
7. Schlussfolgerungen des Rates vom 12. Mai 2009 zu einem strategischen Rahmen fr die europdische Zusammenarbeit auf dem Gebiet der allgemeinen und beruflichen Bildung («ET 2020»). *Amtsblatt der Europäischen Union*. 28.05.2009. С. 2-10.